

HARKAI VASS ÉVA

A PANNON-TENGEREN

Böndör Pál költészete a 90-es években

Közlésre elfogadva: 1998. II. 4.

Ha a jugoszláviai (most már vajdasági) magyar irodalom olvasója boszszankodni kíván, ehhez a közelmúlt hírlap- és folyóiratszövegei között bőven talál „szakirodalmat”. Pl. olyan hírlapi cikket, amely szerzőjének tájékozatlansága és tudatlansága következtében a vajdasági magyar irodalom megszűnését harangozza be¹, vagy olyan folyóiratközleményt, amely a szakmai (olvasói) értetlenség folyamánként azt a kérdést teszi fel, hogy íródjon-e vers háborús időkben.² Ez utóbbi írás kitételeit nem menti az a körülmény sem, hogy szerzője a **Versek éve 1991** versgyűjteményének kapcsán meglehetősen szimpla módon azt fejtegeti, hogyan lehet az 1991-es „pokol éve”, „borzalom éve”, „Vinkovci, Eszék, Dubrovnik éve” egyben „versek éve” is. Az említett hírlapi cikk a vajdasági magyar irodalom pusztulását, a folyóiratközlemény pedig az itteni irodalom legitimitását, az itt és mostanság írói irodalom létjogosultságát kérdőjelezi meg. Nem véletlen hát, hogy mindkét közlemény éles reagálásokat váltott ki a honi szakma körében.³

A vajdasági magyar irodalom olvasója azonban az itteni jelenlegi irodalom létének, legitimitásának, létjogosultságának himnikus hirdetésében sem igen lelhet nagyobb örömet. A vajdasági magyar (irodalom)kritikának az utóbbi években tapasztalható pangásán, hiányán, egyéb, esztétikai és más értékekkel együtt zajló leépülésén túl külön szégyenfoltja az a fajta populista irányultságú lelkesedés, amely pl. B. Foky István **Bezdáni verseit** kísérte.⁴ A verseskötetről írott recenzió kitételeit és dilettantizmusát csak részben menti a körülmény, hogy szerzője nem tartozik a szakavatott irodalomkritikusok sorába. Az utóbbiakat viszont semmiféle körülmény nem menti fel az alól, hogy sem az említett verseskötetre, sem a róla írott dilettáns recenzióra nem reagáltak kellőképpen. Mint ahogyan a recenzió köz-

lését vállaló folyóiratnak és kritikai rovatának sem válik dicséretére az írás megjelentetése.

A B. Foky-kötetről írott recenzió kitételei jellemző módon tartalmazzák mindazokat az elemeket, amelyek az irodalom nemzetmentő, nemzetfenntartó szerepének, populista értelmezésének irányába mutatnak. E gondolatmenet értelmében a B. Foky-vers „súlyos mondanivaló hordozója”, „megalapozott” benyomáson alapul, „igaz és valóságot tükröző”; „Mély fájdalom, a leghitelesebb és legegységesebb emberi érzés tör és buzog elő ezekben a versekben s ezekre minden olvasó lelkének rezonálnia kell, ha van benne egy szemernyi emberi érzés.”⁵ Nem véletlen tehát a recenzió hasonló indíttatású végkövetkeztetése sem: „Mert nekünk, szétszórattatásban élő, gyökereinktől lassan-lassan elszakadó, vagy a határok közelében, de azokon kívül (?) sündisznóállásban védekező magyaroknak kellene ezek a sorok, melyek azt sugallják: az emberi sorsot, a magyar sorsot, múltat, jelent és jövőt akkor is vállalnunk kell, ha tudjuk, mennyire nehéz.”⁶

B. Foky István **Bezdáni versei** és ún. „magyarkái” s a róluk íródott recenzió szinte karöltve teljesítik ki mai itteni irodalmunk azon vonásait, amelyeket Végel László a provincializmusban, a színvonalcsökkenésben, a középszerűségben s a provincializmus színeváltozásának eredményeképp létrejött magabiztos banalításban jelöli ki, mely utóbbi – mondja Végel – „ma triumfalista és messianista: megváltó szándékok hevítik és igazolják.”⁷ B. Foky ilyen messianisztikus módon és megváltó szándékkal rántja le a leplet a térség eddig elhallgatott vagy „politikai fogantatású húzódozást” kiváltó múltbeli eseményeiről – ám mindezt fárasztó pátozzsal, ríktó expresszivitással és frázisokba kapaszkodva teszi („és mégis mozog a föld”, „ímé az Ember”, „Jaj lesz a világnak”, „te nőnek született NŐ”, „van új a Nap alatt!”, mondja, s az „örök Ember”-ről, „sejtmag-hazácská”-ról, „magyarkák”-ról, „rancos földek”-ről, „szorgos idő”-ről stb. beszél). Nemigen érthetünk hát egyet a verseskötetet útjára bocsátó szöveg megállapításával, miszerint a **Bezdáni versek** költője „jól tudja: mi a publicisztika és mi a költészet.”⁸

Az eset tünet értékű. A haza, a megmaradás, a nemzettudat nemcsak a mindennapi vajdasági közéleti kontextus naponta hallható szólamai közé tartozik, hanem a pragmatikusan felfogott irodalomról szóló diskurzusban is gyökeret eresztett. S nemcsak a vajdasági magyar irodalomban. Az irodalom különféle nemzetmentő szerepekkel való felruházásának szándéka közepette fogalmazódik meg a kisebbségi író/költő sajátos küldetése. Nem véletlenül védi e „küldetés”, e pragmatizmus ellen Grendel Lajos a hasonló pozícióban levő szlovákiai magyar – s általában az – irodalmat, mondván, hogy „Az irányzatosság az irodalom halála”, s hogy „az irodalomnak a nyelv az alfája és omegája”.⁹ S figyeljük meg, mily mélységes

együtthangzás rejlik a kisebbségi íróra váró, a Grendel által ironikusan körvonalmazott feladat és a B. Fokyt dicsérő kritika idevágó szövegrésze között: „Ha ráérsz, írd meg a szlovákiai magyarság keserves sorsát. De ne úgy, ahogy szeretnéd, hanem úgy, *ahogy én akarom látni*. (...) legyen a stílusod egyszerű és mindenki számára érthető. (...) úgy hazudj, hogy az nekünk is tetsszen. (...) Neked küldetésed van!”¹⁰ – És: „B. Foky István valóban jelentős költő és *mindenestül a miénk*, hiszen éppen azoknak az érzéseknek és gondolatoknak ad hangot, amelyeket mi, olvasói is ugyanúgy *érzünk és gondolunk, mint ő* (...) ezek a versek (...) *nagyon is érthetők*, (...) a költő *szívéből szól* (...)” stb.¹¹ (kiemelések H. V. É.).

Minden irodalomnak – így bármely kisebbségi irodalomnak is – akkor van létjogosultsága, ha benne az író/költő a nyelv, az irodalom, a költészet eszközeivel, esztétikai, művészi szinten, a kor kihívásaitól sem elzárkózva fogalmazza meg épp aktuális léthelyzetét. Ha nem fordít hátat az *itt és most* kérdéseinek, ám a művészség kívánalmainak sem. „egy vers, regény vagy színpadi mű művészi alkotás. Vagyis esztétikai értéke van. Mindenekelőtt. Mert ha nincs, akkor nem művészi alkotás. Ilyen pofonegyszerű ez” – mondja Grendel.¹²

*

Az iménti tételt a 90-es évek vajdasági magyar költészetének kiemelkedő teljesítményeivel szeretném szemléltetni. Jung Károly **Barbaricum** (1991), Danyi Magdolna **Palicsi versek** (1995) és Böndör Pál **Tegnap egyszerűbb volt** (1993), **Eleai tanítvány** (1997), valamint **A változásom könyve** című, kéziratban levő legújabb kötetének versanyaga azon túl, hogy jelenlegi léthelyzetünk leképezője, egyaránt bizonyítja, hogy a költészet, a vers kérdése a megszólalás, a formakezelés, az esztétikai minőség kérdése.

Jung Károly **Barbaricum**ának költeményeit nehéz vértetű, súlyos versbeszéd alakítja. A lét egzisztenciális megélése Jung költészetében kemény, naturális nyelviségben ölt formát. A Jung-vers megszólalásmódja a feszes dikció. E költészet tárgyi vonulatában évezredek rétegeiből kövek, seregek, nehéz vérték lépnek elő. A történelmi allúziók a múlt rétegeit vonják a versbe, melyek súlyukkal, terheikkel, bizonytalanságukkal a jelent is sorsszerűen érintik. A rímek, a versszakok pántjai s a szonettforma a zártság eszközei, az áthajlások, a szándékolt nyelvi vétségek pedig sorra feltépik a szabályosságokat. A kötet alcímében megjelölt műfaji megnevezés, a *fuga* (**Fúgák és más versek**) rendezőelvének értelmében szólamok, futamok sodródhatnak, lendülnek egymásnak, fékeződnek, s hoznak létre egy nagyon sajátos versintonációt. Mindezt a vers nyelviségének többszólamúsága hatja át. A nyelv többszólamúsága idők, korok többszólamúsága is, s ebben az időbeli polifóniában áll Jung Károly 90-es évekbeli lírai énje ko-

rának, léthelyzetének mélységes drámaiságával. Magas tokon szervezett versnyelv szólal meg Jung Károly **Barbaric**mában. Súlyos terheket görgető, páratlan fegyelemmel szerkesztett, keményen intonált, a nyelv határtalan lehetőségeit számbavevő költeményei a mai vajdasági magyar líra legszébb megvalósításai közé tartoznak.

Danyi Magdolna **Palicsi verseinek** egyik meghatározó vonulatát a **Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez** versei alkotják. A levél, az episztola egyszerre a költői megmutakozás és rejtőzködés, a vallomásosság s a szerepjáték műfaja, költői eszköze. A vallomás áradása s a 90-es évek balkáni háborújának egészen konkrét élettényei (a kifosztottság, a félelmek és szorongások) a Nemes Nagy Ágnes-i kimunkált, feszes versnyelv-ideál intonációjában fornak egyszerre individuális, aktuális és egyetemes egzisztenciális létélménnyé. Danyi Magdolna költészetének ezen újabb vonulatában a Nemes Nagy Ágnes-i „műhely” hozadéka, „mérték”-adása a megtartó erő a pusztulással, a semmivel szemben.

Böndör Pál **Tegnap egyszerűbb volt** című, 1993-as verseskötetének versei meggyőzően bizonyítják, hogy költőjük tudja, hogy e „kétes félhomály”-ban „Mi választja el az ízetlen adomától / a verset”. Persze nem problémamentes tudás ez, hiszen több mint negyedszázada a költői megszólalás módozatait járja körül a költő, ebbéli kételyeit szólaltatja meg.

*

Böndör első jelentős verseskötetéből, a **Karsztból** (1974) a megszólalás kopársága, a nyelvi visszafogottság üzen. E költői alapállást teljesítik ki majd a szerző kedvelt műformái is: a csiszolt, míves japán haiku és vaka műfajai. Böndör a későbbiekben is nagy kedvvel alkalmazza a szigorú kötött formákat: az epigrammaszerű verset, a négyoroszt, a szonettet.

A 90-es évek elején a **Tegnap egyszerűbb volt** című kötet anyagában azután egészen furcsa elemekkel, anyaggal kezd feltöltődni a vers. A szövegbe szüntelenül apoetikus elemek kerülnek: állandósult, megkopott, elszürkült szókapcsolatok, frázisok, közhelyek, szólások, töltelékszavak – a mindennapi élet „zörejei”. Böndör megnyitja versének kapuit e szövegáradat előtt, hogy azután költészetének formaelveivel könnyörtelenül belefáragjon, lezárja azt. A vágások, a hajlítások, az áthajlítások a rövidítés, a metszés a pontos formálás eszközei, amelyek eredményeképp nemcsak a versnyelv lesz erőteljesen alakító, hanem az elvágott, áthajlított (-hajított), szétszerelt, megfékezett, elfullasztott beszéd- és szófolyamok jelentéstöbbletet is kapnak. Ez a jelentéstöbblet pedig éppen a vágások, metszések vonalán (tehát egy nagyon keskenyre fogott, zsugorított sávon) szikrázik fel. Más helyütt közbevetések, beékelések, kérdések, megkérdőjelezések fékezik s teszik kérdésessé az állandósult szókapcsolatok, frázisok biztosnak hitt

bölcsességét. Feltűnően sok a kérdés, a kétkedés e versek szövegében, amelyek állandóan perben állnak a kijelentésekkel, állításokkal. A lírai én determináltsága (determináltságunk) üzen ezekből a versekből – azé a lírai éné, aki szinte nyomtalanul, észrevétlenül s „örökös felkészületlenségben” éli életét a torz kulisszák, szólások között. A versek elégikus, lemondó, kétkedő végkicsengésével, a lírai énnel az adott, cseppet sem kedvező körülmények között őrlődő létével szemben e versvilág mégis valamilyen szilárd biztonságot árasztó attitűdről tanúskodik. Egyrészt az ironia és önironia „fegyvere” nyújtja ezt örökké résen levő figyelmével és fegyelmével, másrészt a megszólalás, a verselés biztos hangja, technikája – fölénye – érezteti velünk. Böndör Pál **Tegnap egyszerűbb volt** című verseskötetében úgy lelte meg költészetének egyensúlyát, hogy már-már antipoétikus anyag versbe emelésével teremtett klasszikus orkesztrációjú lírát. Bányai János a 80-as és 90-es években kiteljesedő Böndör-költészet új költői szituációjának kereteit a lírai személyiség hangsúlyozásában, az intimitás tereinek kibővítésében, a hagyomány újraértékelő felfedezésében, a versbeszéd és -formálás kötöttségeket őrző próbatételeiben, a sor- és stórfaszerkesztés szintjén és a vers verstani és stilisztikai „felszereltségében” egyaránt megmutatókozó erős poetizáltság jegyeiben határozza meg.¹³

Az **Eleai tanítvány** című kötet tíz új verse is ezen az úton halad. Böndör hexameterhez, *alkalmi villanellához*, telt csengésű rímekhez folyamodik bennük. Különösen elmélyül itt az előbbi kötetből is ismerős strófa-, verssor- és rímformálásmód összjátéka: Az enjambement révén ugyanis nemcsak szókapcsolatok részei hajlanak át a következő sorokba vagy versszakokba, hanem szavak „feleződnek” meg, s a szóközép rímelése sajátos dikciót szab a versnek. S fordított irányban: a rímek határozottan tűnő egybecsengését a szavak szétszerelése által létrejött szemantikai szaggatottság hangszereli át. Az áthajlással kombinált rímartisztikum következtében harmónia és diszharmónia együtllüktetése a böndöri vers. Valahogy így:

*„Mindenki megtalálja a maga helyét.
A szoba már kihűlt, de rajta át-
dobva a szürke öreg nagykabát
aminek a hátán nagy zsírpecsét*

*díszeleg mint afféle védjegy.
E gyötrellem amelyre nincsen ír-
napokra van kiporciózva: és egy-
egy rossz napot valahogy még kibír.”*

(Work in progress -1)

A kimunkált versnyelv, a megmunkált forma ugyanakkor köznapi beszédshituációkkal szembesül. Egészen konkrét, mai léthelyzetünk egészére utaló, prózai valóság-elemekkel töltődik fel a vers. Ezek a részletek arról szólnak, hogy elvették a gázt, hogy kihűlt a szoba, hogy a gyötrelem „napokra van kiporciózva”, hogy a „falon évek szennye, mocska”, hogy a lírai én ceruzaelemet vásárol, s hogy kifícamítják vezetéknevét stb. Ilyen köznapi, apoetikus elemek oldódnak artistikumba Böndör Pál költészetében, nem kevés iróniát és öniróniát eredményezve. Pl.: hexameterbe oldva:

*„Március elseje van. Fél kettő. Olvad a hó és
zajlik a jég a Dunán. És zajlik az élet is egyre –:
halkan kattan a kályha. A gázt vették el e percben.
Tartozik és követel. Milyen ostoba könyvvitel ez – nem?
Néha pofára esünk. Mert úgy alakulnak a dolgok.”*

(Ostobaság)

Böndör Pál költészetének legeslegújabb vonulatában (még kéziratban levő verseskötetében) az itt is tovább élő hétköznapi mozzanatok, kételyek, kérdések és ironikus-önironikus következtetések egy „kívülről” hozott, át-sajátított, bizonyos módon kötött, ám a költői kísérletnek is jótékonyan ele-gendő teret hagyó kompozíciós keretbe ágyazódnak. E legújabb kötetkom-pozíció, **A változásom könyve** címében is a kínai **Ji king** (Ji csing) (magyarul: a **Változások Könyve**) című műre alludál, s felépítésében is ar-ra utal, hogy költője egy ősrégi, tőlünk időben és térben is távoli (távol-ke-leti) kánonhoz folyamodott. A két részre tagolt kötet 64 versének mindegyi-két kettős (egy kínai és egy magyar) címmel látja el. A rövid címek *rejtjelszerűek*. A **Világirodalmi lexikon** ide vonatkozó szócikkében arról olvashatunk, hogy a **Változások Könyvét**, ezt az eredetileg szent könyvet „a hagyomány szerint a mítikus Fu Hszi császár (...) alkotta jóselekből”, a nyolc *kuá*ból pedig Ven Vang „hatvannégy páros jelet, azaz *tuant* alkotott, és ezekhez magyarázatokat írt.” Böndör 64 verse felett is ilyen páros (azaz kínai és magyar nyelvű), jelre utaló (többnyire egy-, de legfeljebb kétsza-vas) címek vannak. A **Világirodalmi lexikon** szócikke azt is hangsúlyozza, hogy a **Ji king** eredetileg jóskönyv, s hogy a jóslási célokat szolgáló magya-rázatokat később „egy filozófiai igényű, mindent átfogó világmagyarázati sémává dolgozták át”, mely „figyelemre méltó filozófiai felismeréseket tar-talmaz” stb.

Böndör verscímeinek magyar vonulatát is elvont, lélektani-filozofikus fogalmak alkotják (Szerénység, Kegye, Ifjonti ostobaság, Mélység, Meg-nyugvás, Őrlődés, Megújulás, Pásztázó tekintet, Mérséklet, Szépség stb.), azzal, hogy a címbe foglalt fogalmakra a versek – a „magyarázatok” – iró-

niával és öniróniával csapnak le. E gyűjtemény versshozadékanak érdekessége és szellemi izgalma abban rejlik, hogy a távol-keleti kánonon a költő még egyet szorít: „versmagyarázatai” egytől egyig 15 soros, 10–11 szótagú sorokból álló költemények. S itt is tombolnak – azaz groteszk módon csapnak le – a kereszt-, szomszédos- vagy ölelkező rímek (l.: *merlot – lesz jó; pastiche – azt is; la muerte – nem merte; orkán – torkán* stb.). Azaz a *tuan* kínai formája, szerkesztési elve csak külső keret, valamiféle biztos fogódzó. Az öröklött, átvett, „hozott”, átírt forma a jelen balkáni-pannon világának jelenségeivel (és kérdéseivel) telítődik (van-e tengerünk vagy nyelvünk, hogyan él a lírai én pl. a háború negyedik évében, vagy amikor megszokta, hogy „mindig holnapután van”, s hogy „elvben európaiak s utasok vagyunk” bár a buszok ritkán járnak, hogy az utcán üvöltők között van, hogy csöpög a csap, elromlott a redőny, hogy a napról napra növekvő zűrzavarban hazug hírek között araszol, hogy gyakoriak az átverések stb.). Ami annyit jelent, hogy a távoli időkből és kultúrából hozott formaelv – Nemes Nagy Ágnessel szólva – csak „hangszekrénye a mai dallamnak”. Böndör Pál költeményeinek legeslegújabb vonulatában folytonos lírakísérleteinek eredményeképpen egy sajátos költészetképet alakított ki: Míg a **Tegnap egyszerűbb volt** költeményeiben a frázisok, a közhelyek, **A változásom** könyvében az aktuális pannon lét köznapi zörejei, a szabálytalan lét szabálytalan körülményei áramlanak a versbe – de oly módon, hogy e szabálytalan mozzanatok átvezetnek kompozíciós elvek és a szabályos forma rakják rendbe. A megszólalás módozatait e külső pánton kívül még egy belső intenció szabályozza: a mindennapok s az intim kisvilág apró történéseit az ötödik évtizede körül járó költő (ill. lírai én) léttapasztalata – bölcsessége – rendez el. Ezen a ponton találkozunk az átöröklött formaelvből, műfajból sugárzó kínai – keleti – bölcsesség az ezredvégi költő létről való tudásával, amelyben a versről való tudás is hangsúlyosan benne foglaltatik. Így lesz e költészet artisztikumával, a költő ezredvégi tudása révén és költészetbe vetett hitével e „zagyva kor” individuális létélményének megfogalmazásává – különös ízű közérzetlírájává.

Böndör Pál lírájának klasszikus modernsége a versről való tudás és a világról való tudás (megintcsak: individuális) összhangzattanában izzik fel, oly módon, hogy e világban a lírai én is nyomatékosan jelen van, s az irónia, az önirónia, az ironikus önvizsgálat őt magát sem kímélheti.

*

Az említett költői kísérletek (Jung Károly lírájának archaizáló rétegei és polifón nyelvisége, Danyi Magdolna vallomásossá vált lírájának a Nemes Nagy Ágnes-i „rendet” átörökítő formaelvei, Böndör Pál évezredek során szilárdra kovácsolódott formalevekkel és zárt formákkal folytatott kísérle-

tei) tünetértékűen fogalmazzák meg a 90-es évek vajdasági magyar költőjének egy lehetséges alapállását, miszerint a költészetbe, a mesterségbe, a megformálás artisztikumába vetett hit szilárd pont, megtartó erő a széthullóban levő világ ellenében.

Jegyzetek

- ¹ L. Kun Árpád cikkét a Népszabadság 1996. febr. 15-ei számában
- ² Mátyóki Endre: Szemközt a pusztulással... Versek éve 1991. Tiszatáj, 1992, 8.
- ³ Kun Árpád cikkére Lovas Ildikó (Ha megszűnt, hát vége) és Horváth György (Mitől van valami?) reagált a Magyar Szó 1996. febr. 22-ei ill. 24-ei számában, a Tiszatájban közölt írásra l. Bányai János és a Híd szerkesztőségének válaszát (Bányai János: Mit ér a Vers(ek éve)? Magyar Szó, 1992. szept. 6.; Adalékok a Híd történetéhez. Híd, 1992, 9., 712–713. l.)
- ⁴ B. Foky István: Bezdáni versek. Cnesa, Kanizsa, 1995. A verseskötetről Szloboda János írt recenziót (Idejekorán jött – intés! In: Üzenet, 1995, 9., 591–592. l.).
- ⁵ Üzenet, uo.
- ⁶ Uo., 592. l.
- ⁷ Végel László: Bizalom és kultúra. Esettanulmány a provincializmusról. Magyar Szó, 1998. jan. 31., 7. l.
- ⁸ Vajda Gábor megállapítása a kötet hátsó belső borítóján olvasható.
- ⁹ Grendel Lajos: Rosszkezdvem naplója. Magyar Szó, 1991. május 10., 18. l. (Első közlés: Új Forrás, 1991, 4.)
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Szloboda János: i. m., 591. és 592. l.
- ¹² Grendel Lajos: i. m.
- ¹³ Bányai János: Tegnap és ma. In: Talán így. Forum, Újvidék, 1995, 138. és 139. l.

ON THE PANONIAN SEA. PÁL BÖNDÖR'S POETRY IN THE 1990S

Éva Harkai Vass

As its starting point this study mentions the „wild offshoots” of present day lyric poetry and the criticism they have received referring to the populist stream of minority literature. As a counterbalance she outlines the best achievements of the Hungarian lyric in Vojvodina: the poems in the latest volumes of Károly Jung and Magdolna Danyi., and the lyric of Pál Böndör written in the 1990s. Within this range she analyses the most recent output of Pál Böndör too, in which the poet evokes the captivating poetic allure of the Chinese I Ching (The Book of Changes) and merges this “alien” form with the existential manifestations of the present day Balkans.